

УДК 009(07)

Анна Зінченко

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ УНІВЕРСИТЕТІВ У ПРОЦЕСІ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розкрито зміст цільового, методологічного, організаційного, факторного, контрольного-оцінного та результативного складників авторської моделі педагогічної системи формування комунікативної толерантності студентів педагогічних спеціальностей університетів у процесі гуманітарної підготовки.

Ключові слова: *модель педагогічної системи, комунікативна толерантність, гуманітарна підготовка, майбутній педагог.*

Освітня практика й результати наукових досліджень свідчать, що проблемі формування комунікативної толерантності майбутніх педагогів приділяється недостатня увага. Зокрема, у їхній гуманітарній підготовці бракує належних педагогічних умов для забезпечення комунікативно толерантної взаємодії. Унаслідок цього у значній кількості випускників спостерігається комунікативна інтолерантність, що негативно впливає на якість їхньої професійної діяльності.

Дотепер комунікативна толерантність, як професійно важлива якість майбутнього педагога, не стала предметом окремого наукового дослідження, її проблематика в системі вищої професійно-педагогічної освіти певною мірою нова і недостатньо вивчена. Тому існує суперечність між соціальною значущістю професійно-педагогічної діяльності, що повинна мати яскраво виражений комунікативно-толерантний характер, і відсутності розробок ефективної педагогічної системи формування комунікативної толерантності студентів педагогічних спеціальностей університетів у процесі гуманітарної підготовки.

В Україні проблему формування толерантності суб'єктів педагогічного процесу цілеспрямовано досліджували Т. Білоус, О. Волошина, О. Зарвіна, А. Скок, Ю. Тодорцева та інші вчені. При цьому одні автори обмежилися лише виокремленням та обґрунтуванням педагогічних умов, а інші розробили модель формування цієї якості.

Так, у дослідженні Т. Білоус репрезентовано організаційно-функціональну модель виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови, котра складається зі структурно-компетентнісного, методологічного та контрольного-управлінського компонентів [1, с. 14]. У ній бракує цільового, факторного та результативного складників.

У праці Ю. Годорцевої запропоновано модель формування толерантності у майбутніх учителів. Вона складається з цільового, суб'єкт-об'єктного, факторного (педагогічні умови) та результативного блоків [11, с. 65]. Кожен із них надто обмежено відображає зміст модельованої педагогічної системи, а деякі необхідні її складники зовсім не представлено, наприклад, структурні компоненти толерантності, етапність та середовище їх формування.

Отже, аналізовані моделі, маючи значні недоліки, малопридатні для використання у розв'язанні проблеми формування комунікативної толерантності майбутніх педагогів в університетській гуманітарній підготовці.

Мета статті - змоделювати довершену педагогічну систему формування комунікативної толерантності студентів педагогічних спеціальностей університетів з урахуванням особливостей перебігу навчально-професійної взаємодії у процесі гуманітарної підготовки.

Досягнення цілей освіти передбачає поступове і неперервне удосконалення її системи, реалізацію у ній сучасних парадигм, ідей, підходів і принципів. При цьому особливу увагу слід зосереджувати на людиноцентризмі, як методології гуманізації педагогічних систем, що потребує їх моделювання.

Наше уявлення про будь-яку педагогічну модель базується на її «тріадному розумінні»: 1) рух, що реалізує мотиваційно-телеологічну основу професійної освіти (ціль-еталон та результат-продукт); 2) взаємодія – суб'єктний компонент (учасники освітнього процесу); 3) зв'язок – змістовий складник (зміст, способи, засоби, форми, методи навчання і виховання) [2, с. 35]. Складаючи підвалини будови педагогічної системи, ці три блоки співвідносяться з універсальними науковими категоріями простору-часу, часток і полів носіїв взаємодій. При цьому перебіг освітнього процесу слід розглядати з позиції гуманітарної й гуманістичної функцій педагогіки толерантності для формування ціннісних орієнтації та інтересів майбутнього педагога, нагромаджувати його знання про людину, людство і людяність.

Сучасна університетська гуманітарна підготовка виступає тим середовищем, у якому криється значний потенціал для формування комунікативної толерантності студентів педагогічних спеціальностей. Тому об'єктом моделювання обрано навчально-професійну комунікативну взаємодію суб'єктів педагогічного процесу на рівнях «викладач – студент», «викладач – академгрупа», «студент – студент», «студент – академгрупа» (рис. 1).

Рис. 1. Модель формування комунікативної толерантності студентів педагогічних спеціальностей університетів у процесі гуманітарної підготовки

Враховуючи те, що на етапі констатації значна кількість (майже третина від усієї вибірки) студентів належить до низького рівня комунікативної толерантності, метою проєктованої моделі визначено підвищення її рівня у майбутніх педагогів. Досягнення поставленої мети узгоджується зі статтею 4 Декларації принципів толерантності ООН, у якій чітко визначено цільове призначення освітніх систем – «виховання чуйних і відповідальних громадян, відкритих сприйняттю інших культур, здатних цінувати свободу, поважати людську гідність та індивідуальність, попереджати конфлікти або розв'язувати їх ненасильницькими засобами» [3, с. 4]. Відповідно до цього у сукупності завдань виокремлено:

- конструктивну реалізацію особистісної функції студента – совісті, самоспостереження, формування ідеалів, контролю поведінки;
- створення таких умов, за яких комунікативна толерантність буде сприйматись як цінність;
- комплексний психолого-педагогічний вплив на емоційні, когнітивні та поведінкові сфери особистості майбутнього педагога задля вміння відстоювати власну думку й організовувати толерантні взаємини з іншими;
- добір і дотримання відповідних підходів і принципів гуманізації освіти загалом, і педагогіки толерантності, зокрема.

Виконання окреслених завдань має парадигмальне значення для гуманізації професійно-педагогічної освіти у контексті забезпечення взаємної пошани суб'єктів педагогічного процесу, виховання в студентів людської гідності та відповідальності, що припускає використання відповідних підходів.

В ієрархії цілей гуманітарної підготовки майбутніх педагогів реалізація принципів аксіологічного підходу посідає провідне місце, бо навчально-виховне середовище загалом і навчально-професійна комунікативна взаємодія, зокрема, постають для студентів умовою для формування вмінь аналізувати різноманітні явища і процеси (соціальні проблеми, конфлікти між людьми, загрози мирному існуванню тощо), а також співпрацювати і толерантно взаємодіяти. Отже аксіологічний підхід притаманний гуманістичній педагогіці, у межах якої людина визнається як найбільша суспільна цінність.

На думку О. Рогової, цінність – це об'єктивна категорія, а ціннісна орієнтація – суб'єктивна. Цінність, стверджує учена, має якісну характеристику (ступінь наближеності до ідеалів краси, істини, добра, гармонії), яка визначає її кількісну характеристику. Її особистісний аспект зумовлює рівень розвитку особистості і визначається аксіологічним рангом, що трансформується в ціннісні орієнтації (установки, переконання, інтереси, прагнення, бажання, наміри) за ознаками їх стійкості, багатоплановості, гармонійності поєднання [8, с. 58]. Таке розмежування категорій аксіологічного підходу передбачає оперування глобальними

(природа, культура, любов, сім'я, праця, свобода, здоров'я) та особистісними поняттями (духовність, творчість, співпраця, відповідальність, толерантність, людяність), що стають незаперечними принципами гуманістичної педагогіки, серед яких Н. Мойсеюк виокремлює рівноправність поглядів, рівнозначність традицій і творчості, екзистенційну рівність людей, діалог замість байдужості чи взаємозаперечення [7, с. 37].

Оскільки педагогічний процес за своєю сутністю є комунікативним та гуманістично спрямованим, то організація взаємодії між усіма його учасниками за формами і змістом спілкування має відповідати вихідним принципам особистісно-орієнтованого підходу, котрий повинен ґрунтуватися на переконливій міжособистісній комунікації.

У межах особистісно-орієнтованого підходу загальними засадами педагогіки толерантності Л. Байборода, М. Ковальчук та М. Рожков визнають принципи суб'єктності, адекватності, індивідуалізації, рефлексивної позиції, та створення толерантного середовища [9, с. 9–10]. Ці засади неможливо реалізувати поза суб'єкт-суб'єктними взаєминами.

Суб'єктний підхід у формуванні комунікативної толерантності майбутнього педагога базується на рівноправному партнерстві, готовності до взаєморозуміння і взаємоповаги у процесі спілкування і діяльності, морально-естетичній взаємодії. У межах цього підходу Г. Солдатова, Л. Шайгерова та О. Шарова пропонують мультикультуралістичний, синергійний, альтернативно-етичний та рефлексивний принципи педагогіки толерантності [10].

До окреслених засад суб'єктного підходу, на нашу думку, слід додати принцип полісуб'єктності у навчально-професійній взаємодії. Це узгоджується з концепцією колективного суб'єкта А. Журавльова, сутність якої полягає в розвитку групи за характеристиками взаємозв'язку і взаємозалежності, здатності виступати єдиним цілим стосовно інших соціальних об'єктів [4, с. 75].

У комунікативному контексті ознаки колективного суб'єкта конкретизуються цілеспрямованістю, контактністю, відкритістю, задоволеністю, конфліктністю, рівновагою, комфортністю, які можна зарахувати до конструкту синергетичного підходу. З огляду на це, вартий уваги психологічний імператив особистісного змінювання у так званому «буферному» навчальному процесі, розроблений П. Лушиним. Він базується на кількох синергетичних принципах формування толерантності студентів: абсолютного позитивного ставлення, переходу «порядок через хаос», невизначеності та колективного суб'єкту [6, с. 275–277].

Окрім зазначених засад синергетичного підходу у межах демократичної педагогіки нині активно декларується принцип синархії – урахування діалектичної цінності освіти і виховання у контексті толерантної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу – протилежних або

нерівних за своєю природою індивідуальностей [5].

Апріорно, що векторами формування толерантності мають бути практично-орієнтованими й охоплювати площини діалогу, культури, мирного співіснування, контактування та менталітету особистості. Це досягається шляхом взаєморозуміння. Отже, йдеться про герменевтичний підхід до формування комунікативної толерантності майбутнього педагога, завдяки якому відкривається можливість апелювати до симпатичного, співчутливого, співмислительного й узгодженого розуміння на основі реалізації емпатичного, кооперативного та конвенціонального принципів.

Таким чином, методологічне підґрунтя педагогіки толерантності надзвичайно широке. Його можна екстраполювати на різні види професійної підготовки майбутніх фахівців, у тому числі і на гуманітарну. Це дасть змогу ефективніше реалізувати потенціал окремих дисциплін у поетапному формуванні комунікативної толерантності студентів.

У проектованій моделі формувати комунікативну толерантність у студентів педагогічних університетів передбачено у процесі вивчення таких гуманітарних дисциплін як «Українська мова», «Іноземна мова», «Етика та естетика» та «Філософія», бо вони найбільше комунікативно насичені.

Створюючи модель, ми виходили із позиції, що формування комунікативної толерантності майбутніх педагогів – це педагогічний процес послідовної, синкретичної зміни її компонентів за їхніми критеріями і показниками. Тому актуалізація мотивації, засвоєння знань, набуття умінь і навичок толерантної комунікативної взаємодії має певну етапність, яка вибудовується відповідно з логікою організації навчально-виховного процесу у ВНЗ.

Інформаційно-переконавальний етап припускає трансляцію інформації з питань комунікативної толерантності особистості, переконання студентів, що комунікативна толерантність є не тільки загальнолюдською цінністю, а й невід'ємним атрибутом їхньої майбутньої професійної діяльності, використання у процесі викладання дисциплін гуманітарного циклу системи педагогічного ініціативного та «емоційного зараження» для стимулювання виховання студентами в собі комунікативної толерантності.

Аналітико-інтеріоризувальний етап охоплює аналітичну діяльність студентів під час аудиторних і позааудиторних занять щодо інтеріоризації принципів толерантного спілкування, тобто формування внутрішніх структур людської психіки за рахунок засвоєння культурних норм соціальної діяльності.

Експериментально-практичним етапом передбачено вдосконалення умінь і навичок толерантної взаємодії студентів на основі розв'язання у процесі навчання комунікативно насичених педагогічних ситуацій, проблемних завдань та виконання вправ.

Конструктивно-мультиплікаційний етап має на меті інтенсифікувати регулятивні вияви толерантності у навчально-професійній взаємодії шляхом «мультиплікування» (примноження) ідей толерантності, терпимих взаємин.

Окреслені етапи співвідносяться із завданням створення належних умов для формування комунікативної толерантності майбутніх педагогів. Адже від них залежить ефективність педагогічного процесу.

Загальноновизнано, що педагогічні умови – це обставини, що сприяють (або протидіють) дії педагогічних закономірностей під впливом певних факторів. У сучасних умовах розвитку суспільства такими факторами виступають пріоритети світової, євроінтеграційної і національної політики в галузі освіти й дієві важелі її реалізації, а також об'єктивно виникла чи суб'єктивно створена система педагогічних підходів, принципів, змісту, форм, методів, засобів навчання і виховання, матеріальних та організаційних заходів для досягнення заздалегідь поставленої освітньої мети у конкретній ланці неперервної освіти. У межах заявленої проблеми окреслений спектр факторів звужується до урахування наявних, виокремлення й створення необхідних і достатніх педагогічних умов для формування комунікативної толерантності майбутніх педагогів у процесі гуманітарної підготовки: 1) збагачення інформації з комунікативної толерантності; 2) організація толерантної інтеракції у навчально-професійній взаємодії; 3) створення імітаційного толерантно-комунікативного простору на заняттях спецкурсу «Тренінг комунікативної толерантності»; 4) розробка навчально-методичного комплексу для формування комунікативної толерантності студентів.

Пропоновану модель завершують контрольньо-оцінний і результативний блоки. Першим передбачено проведення підсумкового зрізу рівнів сформованості аксіологічного, характерологічного, когнітивного та поведінкового компонентів комунікативної толерантності студентів. Другим – аналіз та інтерпретацію динаміки зростання її рівнів за результатами формувального етапу експерименту.

В авторській моделі формування комунікативної толерантності студентів педагогічних спеціальностей університетів виокремлено цільовий, методологічний, організаційний, факторний, контрольньо-оцінний та результативний складники. Прогнозовано, що їх реалізація дасть змогу підвищити ефективність гуманітарної підготовки. Це необхідно довести дослідно-експериментальним шляхом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус Т. М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Тамара Миколаївна Білоус. – К., 2004. – 227 с.
2. Вознюк О. В. Цільові орієнтири розвитку особистості у системі освіти

- : інтегративний підхід : [монографія] / О. В. Вознюк, О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 684 с.
3. Декларація принципів толерантності // Освіта України. – 2003. – № 4. – С. 4–5.
 4. Журавлев А. Л. Психологические особенности коллективного субъекта // Проблема субъекта в психологической науке / А. Л. Журавлев. – М. : Изд-во «Академический проект», 2000. – С. 133–150.
 5. Косміна В. Принцип синархії у педагогічній діяльності і його вплив на формування особистості студента / В. Косміна // Освіта регіону : Політологія, психологія, комунікації. – 2010. – № 2. – С. 259–263.
 6. Лушин П. В. Психология личностного изменения / П. В. Лушин. – Кировоград : Полиграфическо-издательский центр ООО «Имэкс ЛТД», 2002. – 360 с.
 7. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : [навчальний посібник] / Н. Є. Мойсеюк. – К. : Кондор. – 656 с.
 8. Рогова О. Г. Аксіологічний аспект гуманітарної парадигми освіти / О. Г. Рогова // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». – 2010. – № 4(72). – С. 56–59.
 9. Рожков М. И. Воспитание толерантности у школьников : [учебно-методическое пособие] / М. И. Рожков, Л. В. Байбородова, М. А. Ковальчук. – Ярославль : Академия развития, 2003. – 192 с.
 10. Солдатова Г. У. Жить в мире с собой и другими : Тренинг толерантности для подростков / Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова, О. Д. Шарова. – М. : Генезис, 2000. – 112 с.
 11. Тодорцева Ю. В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Юлія Вікторівна Тодорцева. – Одеса, 2004. – 276 с.